

rukojmí odpověděli přesně naopak, než bychom učinili my, totiž že vydají raději dvojnásobný počet dospělých mužů: tak se obávali o ztráty plodů své výchovy. Když Agesilaos vyzývá Xenofonta, aby své děti poslal na výchovu do Sparty, není to proto, aby se tam naučily rétorice nebo dialektice, nýbrž aby si tam osvoji-ly, jak říká, nejkrásnější vědu, jež existuje: aby se naučily poslouchat a velet. Je velice zábavné naslouchat Sokratovi, když se po svém způsobu vysmívá Hippiovi, jenž mu líčí jak vyučováním nahromadil, především v jistých městečkách Sicílie, pěkné jměníčko, kdežto v Spartě nevydělal ani troník: jsou prý to lidé pitomí, neumějí ani měřit, ani počítat, neváží si ani mluvnice, ani veršové rytmičky a ztrácejí čas jen tím, že si osvojují posloupanost králů, založení a úpadky států a podobné povídačky. A Sokrates ho po tom všem přinutí dopodrobna uznat znamenitost jejich veřejné ústavy, štěstí i ctnost jejich života a na závěr mu dokáže zbytečnost jeho vlastních dovedností.

Co se této vojenské výchovy i všech jí podobných týče, příklady nás poučují, že studium věd spíš lidská srdce změkčuje a zženštjuje než utvrzuje a otužuje. Zdá se, že v přítomné chvíli je nejsilnějším státem na světě stát Turků: i to je národ nakloněný vážit si zbraní a opovrhovat věděním. Mám za to, že Řím byl zdatnější v době, než otevřel brány učenosti. Nejválečnější národy našich dnů jsou zároveň nejneotesanější a nejnevědomější. Skytové, Partové, Tamerlán nám poslouží za důkaz. Když Gótové zpusťovali Řecko, všechny knihovny byly zachráněny před ohněm tím, že jeden z nich rozšířil názor, že tohleto zboží se vyplatí ponechat nepřítelům nedotčené, neboť se hodí jen na to, aby je odvádělo od vojenských výkonů a rozptylovalo je zájmy sedavými a zahálčivými. Když náš král Karel VIII. se zmocnil království Neapolského a notné části Toskánska, aniž vytáhl meč z pochvy,³³ urození páni z jeho průvodu přičtli tuto neočekávanou snadnost jeho výboje skutečnosti, že italská knížata a šlechta ztrácela čas tím, aby se stala spíš duchaplnými a učenými než statnými a bojeschopnými.

[Kniha I, kap. 25.]

O KANIBALECH

Když král Pyrrhos vtrhl do Itálie¹ a když se seznámil s uspořádáním vojska, které Římané proti němu vysílali, prohlásil: „Nevím sic, co je to za barbari,“ - Řekové totiž tímto jménem nazývali všechny cizí národy -, „ale rád vojska, které před sebou vidím, není barbarský ani v nejmenším.“ Totéž pravili Řekové o vojsku, s nímž do jejich země přitáhl Flaminius, a stejně mluvil Filip, když si z návrší ve svém království prohlížel pořádek a rozvržení římského tábora za Publia Sulpicia Galby.² Z toho je patrné, jak je nutné se vystříhat běžných názorů, a že je třeba je posuzovat rozumem, nikoliv podle přijatých mínění.

Měl jsem u sebe dlouho člověka, který deset nebo dvanáct let pobyl v onom Novém světě, jenž byl v našem století objeven, na místech, kde přistál Villegagnon a jimž dal jméno Antarktická Francie.³ Tento objev nesmírného kraje zdá se být věcí hodnou úvahy... Ten člověk, kterého jsem měl, byl tvor prostý a neotesaný, což je vhodnou podmínkou, aby se jeho svědectví stalo důvěryhodným: lidé ducha vybroušeného postřehnou sice víc věcí a vnímají je mnohem zvědavěji, ale glosují je; aby svůj výklad uplatnili a přesvědčili vás jím, poněkud události pozmění, aniž jsou s to se tomu ubránit: nikdy vám nepředloží věci v čirém stavu, postaví je do nějakého světla a upraví je podle tvárnosti, v níž je zastihli; a v tom jistém směru svou látku rádi nadnesou, rozšíří ji a nafouknou, aby svému úsudku dodali víry a přivedli vás k němu. Je však třeba buď člověka velmi přesného nebo tak prostomyslného, aby v sobě neměl z čeho vymýšlet a dodávat umělým dohadům pravděpodobného zdání; a aby ničemu nestránil. Takový byl ten můj; a mimoto mi několikrát ukázal řadu námořníků a obchodníků, které během své cesty poznal. Proto se spokojují jeho zprávou a nedbám o to, co o věci povědí zeměpisce.

Potřebovali bychom místopisce, kteří by nám podali jednotlivá vyličení míst, kde pobýli. Jím však nestačí, že nad námi mají výhodu, že viděli Palestinu: chtějí této výsady využít, a napovídat nám novinek i z celého ostatního světa. Chtěl bych, aby kaž-

dý vypsal, co ví, a jen to, co ví, a to nikoliv pouze v tomto oboru, nýbrž ve všech: vždyť leckdo může mít nějakou určitou zvláštní znalost nebo zkušenost o povaze té či oné řeky nebo toho či onoho pramene, a přitom vůbec nevědět věci, jež ví každý. Má vám odevzdat tuto svou trošku, sveze vám s ní nicméně a vnutí vám celou fyziku. Z této neřesti plyne řada velikých nevýhod...

Nuže, abych se zase vrátil k věci, v oněch (objevených) národech, pokud mi byly vylíčeny, není podle mého názoru barbarského ani divokého nic, až na to, že každý nazývá barbarstvím vše, nač není sám zvyklý: jakož se vůbec zdá, že nemáme jiné měřítko pravdy a rozumnosti než příklad a představu názorů a obyčejů země, v níž žijeme. V té je vždycky domovem to dokonalé náboženství, dokonalá správa, dokonalý a dovršený způsob čehokoliv. Divochy jsou jmenovány národově přesně v tom smyslu, v němž říkáme, že divoce vyrostly plody, které stvořila příroda sama od sebe a svým platným během: vpravdě bychom měli nazývat divokými spíše ty plody, které jsme svým umělým zásahem pozměnili a vyňali z pravidla. V oněch žijí a silně působí právě, nejužitečnější a nejpřirozenější ctnosti a vlastnosti, které jsme zvrhli v těchto, jen abychom je přizpůsobili rozkoši své zkažené chuti. A přece si v chutnosti a jemnosti různých plodů oněch krajin, ačkoliv nebyly pěstěny, naše mlsnost nadmíru libuje, srovná-li je s našimi. Není nijak rozumné, aby byla umělosti poskytována čestná přednost před naší velikou a mocnou matkou Přírodou. Zatížili jsem krásu a bohatství jejích děl tolika vlastními výmysly, že jsme ji zcela udusili. Avšak všude tam, kde zazáří ve své ryzosti, zahanbí svým divem naše marné a plytké snahy:

*Et veniunt ederae sponte sua melius,
surgit et in solis formosior arbutus antris
et volucres nulla dulcius arte canunt.*⁴

Všechno naše úsilí nestačí ani na to, aby dokázalo uměle vybudovat hnízdo nejmenšího z ptáků, jeho osnovu, jeho krásnou a užitečnou účelnost, ba ani ne předivo síť žalostného pavouka. Veškeré věci, praví Platón, jsou dílem buď přírody, buď náhody, anebo lidské umělosti; největší a nejkrásnější vytvořily první nebo druhá; nejmenší a nedokonalé jsou výsledkem třetí.

Ony národy se mi tedy zdají barbarské právě tímto způsobem, neboť je dosud velmi málo zpracoval lidský důmysl a jsou ještě velmi blízké své původní nelíčenosti. Řídí je dosud zákony přirozené, jen nepatrně pokažené zákony našimi. A žijí v takové ryzosti, že se mne někdy zmocňuje zlost nad tím, že jsme tyto národy nepoznali dřív, v době, kdy ještě žili lidé, kteří by věc dovedli lépe posoudit než my. Nelíbí se mi, že je nepoznali Lykurgos a Platón,⁵ neboť se mi zdá, že to, co u těchto národů spatřujeme přímou zkušeností, přesahuje nejenom veškerá líčení, jimiž básnictví vykrášlilo Zlatý věk a všechna jeho vymyšlená znázornění blaženého lidského údělu, nýbrž i samotné pojmy a touhy filosofie. Nemohli si ve své obraznosti představit nelíčenost tak ryzí a prostou, jako se tu našemu zraku nabízí hmatatelně, ani nebyli s to uvěřit, že se společnost dokáže udržet při tak nepatrné dávce záměrné a úmyslné organizovanosti. Hle národ, - řekl bych Platónovi, - v němž není ani stopy po obchodu; žádná znalost věd; žádné umění počtů; ani slechu po úřadu a politické nadřízenosti; nikdo nezná službu, bohatství nebo chudobu; není tu smluv; není tu dědictví; není tu podílění; všechna zaměstnání slouží tu jen k rozptýlení; není tu úcty příbuzenské, leč hromadné; žádné oděvy; nikde zemědělství; žádné kovy; neznají ani víno, ani obilí. Ani slova, jež označují lež, zradu, přetvářku, lakomství, závist, pomluvu, odpuštění, nebyla tu nikdy slýchána. Jak daleko má k této dokonalosti ideální obec, kterou Platón vymyslel!

*Viri a diis recentes.*⁶

*Hos natura modos primum dedit.*⁷

Ostatně žijí v zemské krajině velmi líbezně s laskavým podnebím, takže v ní lze podle podání mých svědků jen zřídka spatřit nemocného člověka; a ujistili mě, že se tam nesetkali s nikým, aby jím trásl neduh, měl zahnojené oči, byl bezzubý nebo ohnutý stářím. Jsou usazeni podél moře a na pevninské straně uzavřeni mocným a vysokým pohořím, mezi oběma mají prostoru asi tak sto mil. Mají bohatý dostatek ryb a masa, které se naprosto nepodobají našim, a jedí je bez jakékoliv úpravy krom toho, že je upekou. První člověk, který přivedl koně, ačkoliv se s nimi stýkal již během několika svých jiných cest, je tak poděsil, že ho zabí-

li v sedle střelbou šípů dřív, než ho mohli poznat. Jejich budovy jsou velmi dlouhé, pojmu až dvě stě nebo tři sta osob, jsou vyztuženy kůrou velkých stromů, opřených jedním koncem o zemi a udržujících a podpírajících se navzájem svými vrcholky po způsobu některých našich stodol; střecha visí až k zemi a slouží za zeď. Mají dřevo tak tvrdé, že z něho vyřezávají a vyrábějí meče i rožně, na nichž si pekou potravu. Jejich lože jsou z bavlněné tkaniny, jsou zavěšena u stropu a každá osoba má svoje, neboť ženy spí odděleně od svých manželů. Vstávají se sluncem a jedí ihned, jakmile vstanou, a to na celý den; jindy než v tuto chvíli k jídlu nezasedají. Při této příležitosti nepijí, jak nám Suidas vypráví i o některých jiných východních národech, které měly ve zvyku pít mimo jídlo. Pijí však několikrát denně, a vydatně. Nápoj si vyrábějí z jistého kořene a má barvu našich růžových vín. Pijí jej pouze vlažný. Vydrží jenom dva tři dny, má chuť poněkud dráždivou, neopájí, je zdravý žaludku a projímá toho, kdo mu není zvyklý; je to pití velmi příjemné, jsi-li k němu veden. Místo chleba požívají jistou bílou hmotu, připomínající naložený koriandr. Okusil jsem to, chuť má sladkou a poněkud mdlou. Celý den tráví tancem. Nejmladší chodí na lov zvěře, vždy lukem. Část žen se zatím zaměstnává ohříváním nápoje, což je hlavní úkol žen. Některý ze starců každé ráno, než zasednou k jídlu, má k celému obydlí společné kázání, prochází se z místa na místo a na každém znovu opakuje totéž naučení, až celou budovu obejde (jsou to totiž budovy dobrých sto kroků zděli). Doporučí jim pouze dvě věci: odvahu proti nepřítelům a laskavost vůči jejich ženám. A nikdy nezapomenou povinně poznamenat, jako refrén, že jim jejich nápoj udržují vlažný a kořeněný právě ženy. Na několika místech, mezi nimi též u mne, lze spatřit tvar jejich loží, závěsů, mečů a dřevěných náramků, kterými zakrývají svá zápěstí v bojích, a dlouhých holí, na jednom konci dutých, jejichž zvukem udržují rytmus svých tanců. Jsou po celém těle vyholení a holí se mnohem hladčeji než my, a přece mají jen břitvy dřevěné nebo kamenné. Věří, že duše jsou nesmrtelné: ty, které před bohy nabyly zásluh, sídlí na nebesích, tam, kde slunce vychází, duše zatracené na straně západní.

Mají jakési kněze a proroky, kteří se před lidem velmi zřídka objeví, neboť mají svá sídla v horách. Když přijdou, je uspořá-

dána velká slavnost a skvělé shromáždění několika vesnic; každá stodola, jak jsem je popsal, představuje jednu vesnici a jsou od sebe navzájem vzdáleny asi francouzskou míli. Prorok k nim veřejně promluví a pobádá je k ctnosti a povinnosti; veškerá jejich etická věda se nicméně vyčerpává oněma dvěma články, válečnou odhodlaností a láskou k jejich ženám. Předpovídá jim věci budoucí a výsledky, které mají ve svém podnikání očekávat, radí jim k válce nebo je před ní varuje. Ale věc se má tak, že dopustí-li se v předpovědi omylu a dopadnou-li jinak, než jim byl prorokoval, rozsekají ho na tisíc kusů, jestliže ho dopadnou, a je odsouzen jako falešný prorok. Z tohoto důvodu každý, kdo se jednou přepočítal, se již neobjeví.

Věštecké umění je dar boží: zneužívat ho by mělo platit za trestuhodný podvod. U Skytů, když se věštcí mýlili, bývali na nohou i rukou spoutáni, položeni na vozy plné vřesu, tažené voly, a na těch byli upalováni. Ti, kdo se zabývají věcmi, které postačí řídit lidské vědění, mohou být omluveni, zможou-li jen to, nač stačí. Ale co se těch ostatních týče, kteří nám věší na nos ujišťování o mimořádné moci, jež uniká našemu poznání, neměli by být opravdu trestáni za drzý podvod, nesplní-li účinkem svůj slib?

Svoje války vedou proti národům, které žijí za pohořím, hlouběji do pevniny, a vydávají se do nich zcela nazí a bez jakýchkoliv jiných zbraní krom luků a dřevěných mečů, na jednom konci zaostřených, jako bývá ostří našich loveckých oštěpů. Je možno žasnout nad neústupností jejich bojů, které nikdy nekončí jinak leč vyvražďováním a krveproléváním, neboť co znamená zhroutit se a mít strach, nevědí. Každý si jako trofej přinese hlavu nepřítel, kterého zabil, a zavěsí ji u vchodu do svého příbytku. Zajatce dlouho hýčkají a zahrnují je všemi výhodami, na něž si vzpomenou, načež ten, kdo je jejich pánem, uspořádá veliké shromáždění svých známých: přiváže provaz k jedné zajatcově paži a drží ho za konec provazu ve vzdálenosti několika kroků, aby ho zajatec nenapadl, a nejmilejšímu ze svých přátel dovolí držet podobně druhou paži; potom ho oba před očima celého shromáždění ubodají meči. Když jsou hotovi, zajatce upekou a společně snědí a rozešlou výslužky těm přátelům, kteří nejsou přítomni. Neděje se to proto, jak se obecně myslí, aby se jimi živili, jako činili v dávnověku Skytové, nýbrž aby znázornili nejzaz-

ší míru nenávisť. Důkaz, že je tomu tak: když zpozorovali, že Portugalci, kteří se přidali k jejich nepřítelům, používají proti nim jiného způsobu usmrcování, totiž že je zakopou až po pás do země, vyčnívající část těla zasypou množstvím šípů a nakonec je oběsí, - došli k názoru, že tito lidé přišli z jiného světa (kteří v jejich sousedství rozseli již mnoho neřestí a po všech stránkách zkaženosti byli mnohem většími mistry než oni sami) mají pro tento způsob pomsty své zvláštní důvody, a že to tedy musí být pomsta mnohem krutější než ta jejich; postupně tudíž upouštěli od svého bývalého způsobu a osvojovali si tento. Souhlasím ochotně, abychom se pozastavili nad barbarskou hrůzností jejich chování, ale méně již, abychom odsuzovali, sic vhodně, jejich nedostatky, ale přitom zůstávali slepí k svým vlastním. Myslím, že je větším barbarstvím pozřít člověka zaživa než pozřít ho mrtvého, větším barbarstvím rozsápat mučením a útrapami tělo posud plné citu, smažit je po kusech, předhodit je zubům a rypákům psů a vepřů (jak jsme nikoliv čtli, ale zcela nedávno na vlastní oči viděli, a nikoliv mezi odvěkými nepříteli, nýbrž mezi sousedy a spoluobčany, a co ještě horšího, pod záminkou zbožnosti a náboženství⁸) než je upéci a pohltnout, když v něm není života.

Chrysispos a Zenón, vůdci sekty stoiků, se správně domnívali, že není naprosto nic zlého v tom, abychom své tělesné mršiny pro své potřeby použili k čemukoliv, a opatrovali si jí i potravu. Například naši předkové, když byli Caesarem obleženi v Alessii, rozhodli se vzdorovat hladu masem z těl starců, žen a jiných osob, nehodících se pro boj.⁹

*Vascones, fama est, alimentis talibus usi
producere animas.*¹⁰

A lékaři jich neváhají používat k všelikým účelům k prospěchu našeho zdraví buď jako léku vnitřního, nebo k užití vnějšímu. Zato se nikdy nevyskytl názor tak zvrhlý, aby omlouval zradu, nevěrnost, tyranství, krutost, které jsou našimi běžnými přechyby.

Můžeme tudíž ony národy nazývat barbarskými, měříme-li pravidly rozumu, nikoliv však, vezmeme-li za pravidlo sebe samé, kteří je všemožným barbarstvím překonáváme. Jejich válčení je

zcela ušlechtilé a šlechetné, a je i omluvitelné a krásné, pokud ovšem může být tato lidská nemoc omluvena a pokládána za krásnou: nemá u nich jiných kořenů než žárliivou žádostivost ctnosti. Nepočínají své spory o to, aby dobyli nových území, neboť se dosud těší z oné přírodní hojnosti, která jim bez práce a námahy poskytuje veškeré nezbytné věci v takovém dostatku, že nemají, proč by své hranice rozšiřovali. Jsou ještě v tom šťastném stavu, že jejich touhy nesahají za meze příkazů jejich přirozených nutností: všechno, co je nad ně, pokládají za zbytečné. Jsou-li téhož věku, nazývají se mezi sebou všeobecně bratry; ti, kdo jsou mladší, jsou dětmi; a starci platí všem ostatním za otce. Tito zanechávají svým dědicům společné a nedělitelné úplné vlastnictví statků, na něž není uplatňován jiný nárok než ten, jež svým tvorům vnuká příroda, uvádějc je na svět. Jestliže jejich sousedé přejdou hory, aby je napadli, a dosáhnou-li nad nimi vítězství, ziskem vítěze je sláva a přednost, že se prosadil statečností a ctností; o majetek přemožených se totiž jinak nestarají a vracejí se do svých domovů, kde jim nic potřebného nechybí, kde jim nechybí ani ta velká výhoda, že umějí používat svého údělu v štěstí a spokojovat se jím. A stejně si vedou i jejich protivníci. Od zajatců nevyžadují jiné výkupné, než aby připustili a uznali, že byli poraženi; za celé století se však mezi nimi nenajde takový, aby nedal raději přednost smrti, než by chováním nebo slovem povolil pít z nepřemožitelné velkomyslné statečnosti; nenajde se jediný, aby se raději nedal zabít a sníst, než by vůbec i jen požádal o to, aby s ním naložili jinak. Ponechávají své zajatce naprosto volně, aby jim jejich život byl o to dražší; a pravidelně s nimi rozprávějí o hrozbách jejich budoucí smrti, o mukách, která budou musit snést, o přípravách, jež jsou k tomu konány, o čtvrcení jejich údů a o hostině, jež z nich bude pořádná. Toto všechno se koná za jediným účelem, aby z jejich úst bylo vynuceno nějaké slovo změkčilosti nebo malomyslnosti anebo aby v nich byla probuzena touha prchnout, a tím získána další zásluha, že se je podařilo poděsit a otrást jejich pevností. Vždyť také, uvážíme-li dobře, právě v tomto bodě spočívá opravdové vítězství:

*victoria nulla est
quam quae confessos animo quoque subiugat hostes.*¹¹

Uhrové, zápasníci velmi bojechtiví, nezápolili kdysi, leč dokud se jim nepodařilo srazit protivníka na kolena. Když z něho vynutili toto přiznání, nechávali jej odejít bez úhony, bez výkupného, krom toho, že na něm většinou vymáhali slib, že se proti nim napříště již nechopí zbraní.

Dosahujeme nad svými nepřáteli leckterého vítězství, jež je vítězstvím vypůjčeným, nikoliv naším. Je přece výhodou pacholskou, nikoliv výhodou ctnosti, máš-li paže a nohy svalnatější než druhý; je vlastností mrtvou a tělesnou vládnout dobrou vlohou; je darem náhody, způsobit, aby náš protivník klopýtl, a oslnit mu zrak sluneční září; je výkonem umělého cviku, jakého se může dostat i osobě zbabělé a nicotné, ovládat šerm. Hodnota a cena člověka záleží v srdci a vůli; tam spočívá jeho pravá čest. Udatnost, tot' pevnost nikoliv nohou a paží, nýbrž charakteru a duše; nezáleží v hodnotě našeho koně ani našich zbraní, nýbrž v hodnotě naší. Ten, kdo padne s duchem nezlomeným, *si succiderit, de genu pugnat*¹². Kdo přes jakékoliv nebezpečí blízké smrti nepoklesne ani stínem na své sebedůvěře, kdo ještě v okamžiku smrti patří na nepřítel pohledem pevným a pohrdavým, je sice poražen, nikoliv však námi, ale osudem; je zabit, nikoliv přemožen.

Nejstatečnějšími jsou mnohdy ti nejzdeptanější. Proto se také vyskytují triumfální pohromy, s nimiž se vítězství nemohou měřit. Ani ona čtyři sesterská vítězství, nejkrásnější, jaká kdy slunce okem spatřilo, u Salaminy, u Platejí, u Mykalé a vítězství sicilské,¹³ se nikdy neodvázila postavit všechnu svou spojenou slávu proti slávě porážky krále Leonidy a jeho lidí v průsmyku u Thermopyl. Kdo kdy letěl vstříc úspěšnému boji s pyšnější touhou a ctižádostivěji než vůdce Ischolas vstříc své zkáze? Kdo si důmyslněji a žádostivěji zajistil svůj zdar než on své zničení? Byl pověřen hájit na Peloponesu jistý přechod proti Arkáďanům... Zjistil, že je naprosto neschopen splnit úkol pro povahu místa a nerovnost sil, a došel k závěru, že všechno, co se nepřátelům postaví na odpor, nutně zůstane na bojišti. Na druhé straně nedostát úkolu pokládal za nehodné i své vlastní ctnosti a velkodušnosti i lakedaimonského jména. Mezi oběma krajnostmi se tedy rozhodl pro střední cestu: nejmladší a nejsvěžejší muže svého sboru vyhradil pro obranu a službu své země a poslal je domů zpět; a s těmi, kdo měli nějakou menší vadu, si po úvaze uložil hájit průsmyk a posta-

rat se, aby za jejich smrt nepřátelé zaplatili, než přechod opanují, tu nejvyšší cenu, jakou na nich dovede vynutit. Což se i stalo, neboť byl okamžitě Arkáďany ze všech stran obklíčen, a když jich veliké množství porubal, on sám i jeho lidi zahynuli všichni mečem. Existuje snad vůbec vítězná trofej, jež by nepatřila spíše těmto poraženým? Podstatou pravého vítězství není zdar a spása, nýbrž výkon hrdinský; a čest hrdinské ctnosti ti velí, aby ses bil, nikoliv abys zabil.

Abychom se vrátili ke svému námětu, nejenomže zajatci, o kterých byla řeč, ničemu z toho, co se s nimi dělá, nepodlehnu, ale zcela naopak, po oba dva nebo tři měsíce svého zajetí vystavují na odiv veselé chování, naléhají na své pány, aby si pospíšili a podobili je již zkoušce, vyzývají je, urážejí, vytýkají jim jejich zbabělost a vypočítávají bitvy, které proti nim ztratili. Mám text jedné písně, složené zajatcem, která obsahuje tuto myšlenku: Jen ať se již všichni směle sejdou a shromáždí se, aby ze mne pojedli, vždyť budou hltat jen své vlastní otce a předky, kteří posloužili za pokrm a výživu pro mé tělo. Tyto mé svaly - říká - toto maso a tyto žíly jsou vaše vlastní, ubozí blázni; nepoznáváte, že v nich podstata údů vašich předků dosud trvá? Pochutnejte si řádně, setkáte se s chutí vašich vlastních těl! Toto je nápad, z něhož věru nečpí barbarství. Lidé, kteří líčí způsob, jímž umírají, a popisují průběh jejich usmrcování, vyprávějí, že vězeň plivne do tváře svých katů a pošklebuje se jim. Až do posledního vzdechu jim vskutku nepřestává vzdorovat a vyzývat je slovem i chováním. Všechnu lež stranou, tohle mi jsou, námi měreno, pěkní divoši! Nezbyvá vskutku než si vybrat: buď jsou divochy oni, a to vědomě a naschvál, anebo jimi jsme my. Mezi jejich způsobem a naším je vzdálenost nebetyčná.

Muži u nich mají několik žen, a mají jich tím větší počet, čím se těší lepší pověsti pro svou udatnost: na jejich manželstvích je krásným rysem, hodným pozornosti, že stejnou žárlivost, jakou naše ženy vynakládají, aby nás zbavily přátelství a přízně jiných žen, jejich manželky věnují tomu, aby jim je opatřily. Jeví totiž o čest manželů větší péči než o cokoli jiného, a dbají tedy a snaží se, aby měly družek co nejvíc, vždyť to svědčí o hodnotě jejich manžela. Naše dámy se teď dají do křiku, že je to div divoucí. Nikterak není: je to ve vlastním slova smyslu ctnost manželská,

avšak ve své nejvyšší jakosti. V bibli přece Lia, Ráchel, Sára a ženy Jákobovy odevzdaly své nejkrásnější služby svým manželům; a Livie vycházela vstříc choutkám Augustovým, bylo-li mu to na prospěch;¹⁴ a žena krále Deiotara Stratonika nejenom propůjčila potřebám svého manžela svou velmi krásnou komornou, ale vychovala i pečlivě děti z toho spojení a přispěla jim pomocí, aby nastoupily po otci v jeho státech.¹⁵ *

Aby si dále nikdo nemyslel, že toto všechno se děje z pouhé otrocké poslušnosti zvyku a pod dojmem autority, které požívá jejich dávný obyčej, bez rozvahy a soudu, a proto že mají mysl tak tupou, že nedovedou zaujmout jiné stanovisko, musím se zde dovolat některých projevů jejich zralosti. Kromě toho, který jsem právě uvedl, totiž jedné z jejich válečných písní, mám ještě píseň další, jež počíná tímto způsobem: Užovko, zastav se; zastav se, užovko, aby moje sestra mohla použít tvých barev za vzor k dílu a práci na bohaté stuze, kterou bych rád dal své milé; navždy měj tvá krása a malba, kterou neseš, přednost před všemi ostatními hady! Tato první sloka je refrén písně. Nuže, vyznám se v básnictví dostatečně, abych mohl posoudit, že v těchto obrazech nejen že není barbarského nic, ale že jsou zcela jakoby z Anakreonta. Jejich řeč je ostatně jazyk sladký a příjemně zvucící, připomíná řecké koncovky.

Tři z nich - neznalí toho, jak se jednoho dne znalost naší zkaženosti nevyplatí jejich klidu a jejich štěstí, a že z tohoto styku vzejde jejich zkáza, dnes již, jak předpokládám, pokročilá, žalostní ubožáci, kteří se nechali ošálit svou touhou po nových věcech, opustili sladkou lahodnost svých nebes a přijeli do našich krajů - tři z nich, pravím, byli v Rouenu v době, kdy tam pobýval nebožtík král Karel IX.¹⁶ Král s nimi dlouze rozprávěl; ukázali jim náš způsob života, naši okázalost, jak vypadá krásné město. Potom se jich kdosi zeptal na jejich mínění a chtěl vědět, co pokládají za nejpodivuhodnější. Odpověděli tři věci, z nichž třetí se mi vytrátila, a notně mě to mzí; ale dvě dosud chovám v paměti. Prohlásili, že především mají za velmi prapodivné, že tolik velikých lidí, vousatých, silných a ozbrojených, kteří obklopují krále (je pravděpodobné, že mluvili o Švýcarech jeho gardy), je ochotno poslouchat pouhé dítě, a proč prý nevyberou spíše někoho z nich, aby dával rozkazy. A za druhé - mají ve své řeči výraz, že nazývají lidi,

pokud vztahují jedny k druhým, polovicemi - si prý všimli, že se mezi námi vyskytují lidi oplývající, ba překypující všemožnými výhodami, kdežto jejich polovice prý žebrají u jejich dveří, na kost zhublé hladem a chudobou; měli za podivné, jak tyto bedné polovice mohou podobnou nespravedlnost trpět a proč prý nepopadnou ony druhé za chřtán anebo nevpálí jejich domy.

S jedním z nich jsem dlouho rozmlouval; ale měl jsem tlumočníka, který mě tak špatně sledoval a kterému jeho hloupost tak bránila vnímat moje představy, že jsem si z toho velké potěšení neodnesl. Na otázku, kterou jsem mu položil, jaký prospěch čerpá z prvenství, jehož mezi svými požívá (byl totiž náčelníkem a naši námořníci mu říkali král), mi řekl, že prvenstvím je, že první kráčí do boje. Na dotaz, kolik mužů jde za ním, naznačil mi prostor, aby vyjádřil, že tolik, kolik by se jich tu na tu rozlohu vešlo, a mohlo to být asi čtyři nebo pět tisíc lidí. Na další otázku, jestli mimo válku veškerá jeho pravomoc zaniká, mi řekl, že mu z ní zbývá to, že přichází-li návštěvou do vesnic, které na něm závisejí, upravují mu lidé stezky houštinami svých lesů, aby mohl projít zcela pohodlně.

Tohle všechno nezní zrovna špatně; ale co je to platné, když nechťejí nosit naše kalhoty!¹⁷

[Kniha I, kap. 31.]